

Kako su južnoslavenski istraživači historije književnosti posvetili veoma malo pažnje »Stefanitu i Ihnilatu«, izdanje o kojem je ovdje riječ može izvršno poslužiti kao poticaj i polazna baza za dalje istraživanje književne povijesti ovoga spomenika kod nas, jer to nije samo goli tekst ruske redakcije. Nakon kratkoga predgovora iz pera J. S. Lurjea u knjizi se nalaze tekstovi triju osnovnih ruskih kopija: Sinodalne (pripremila za tisak O. P. Lihačeva), Trojicke (pripremio J. S. Lurje) i Tolstovske (pripremila O. P. Lihačeva), str. 7—101. Poslije tekstova na staroruskom jeziku slijede veoma važni prilozi, i to: 1) Grčki tekst »Stefanita i Ihnilata« u prijevodu (na suvremeni ruski jezik) od E. E. Granstremove i V. S. Šandrovske, popraćen zanimljivim napomenama, str. 105—157, 2) članak-studija J. S. Lurjea: »Stefanit i Ihnilat« u ruskoj književnosti XV v., str. 158—188, i 3) ne manje važna studija tekstološkoga karaktera iz pera O. P. Lihačeva: »Stefanit i Ihnilat« u ruskoj rukopisnoj tradiciji, str. 188—215. 4) Naredne dvije strane posvećene su pravilima prenošenja staroruskoga teksta s onovremenom grafijom i pravopisom u ovo izdanje gdje je pismo prilagođeno današnjim prilikama. 5) Razdio o varijantama zajednički su pripremili J. S. Lurje i O. P. Lihačeva (str. 218—220). 6) Komentar teksta napisao je J. S. Lurje (221—244). 7) Indeks imena sastavila je M. D. Kagan-Tarkovska (str. 245—248). 8) Na kraju je popis ilustracija (17), među kojima ima nekoliko minijatura iz tzv. Rogoškog prijepisa (kopije), fotokopija rukopisnih tekstova XV st. i dvije ilustracije iz češkoga izdanja »Kalile i Dimne« (također iz XV st.) tj. »Pravidlo lidského života«.

Zaključujući ovaj prikaz, možemo reći da su nas priređivači izdanja obradovali zanimljivom knjigom, ali isto tako obavezali na dalja istraživanja problema kojemu su oni sami udijelili dosta stvaralačke pažnje.

Malik Mulić

JOSEF KURZ, Učebnice jazyka staroslověnského, Praha 1969, str. 245.

Postoji mnogo gramatika staroslavenskoga jezika koje su napisali najbolji specijalisti svijeta pa je teško očekivati da će se u svakome novome udžbeniku naći mnogo novih otkrića ili novih prilaza problemima. Od udžbenika, namijenjenoga u prvom redu studentima-slavistima, ne treba očekivati mnogo novoga što bi samo moglo izazvati kod učenika nepotrebno kolebanje pri usvajanju osnovnih znanja. Osnovni zadatak udžbenika je njegova pedagoška vrijednost i cilj, njegova metoda strana koja olakšava proces usvajanja materijala. Međutim, s druge strane, u udžbeniku naučnoga autoriteta, koji ima velike lične zasluge u proučavanju stsl. jezika i koji posjeduje dugogodišnje pedagoško iskustvo na univerzitetu neminovno moramo očekivati i novo u registriranju neprekidnoga nagomilavanja znanja u živom procesu razvitka nauke. Udžbenik stsl. jezika J. Kurza predstavlja sjajan priručnik za studente, kako u metodološkom pogledu, tako i u odnosu na ispravnost i preglednost svih najvažnijih problema na području stsl. jezika. Udžbenik obuhvaća šest dije-

lova: I dio — Uvod: Jezici slavenski i naziv stsl. jezika. Značaj studija stsl. jezika. Glavni datumi u životu i djelatnosti slavenskih apostola. Mjesto stsl. jezika među drugim slavenskim jezicima. Slavensko pismo. Spomenici stsl. jezika. Tipovi, tj. redakcije crkvenoslavenskoga jezika. Pregled historije studija stsl. jezika. Bibliografski pregled glavnih priručnika stsl. jezika. II dio — deklinacija imenica. III dio — deklinacija zamjenica, pridjeva, participa i brojeva. IV dio — glagol, glagolski oblici od prezentne osnove. V dio — glagolski oblici od infinitivne osnove; nepromjenljive riječi. VI dio — glasovni sistem; poglavlja iz glagolske sintakse.

Pri izlaganju materijala autor se služi historijsko-uporednom metodom. Njegova gramatika je pisana u okvirima tradicionalne filološke metode, koja od Leskiena ide do posljednjih poslijeratnih gramatika Vaillanta, Seliščeva, Hamma i dr. Ova gramatika, kao sintetsko djelo, predstavlja naučni standardni udžbenik, posebno namijenjen komparativno-slavističkim studijama i potrebama slavenske filologije uopće. Svaki paragraf je snabdjeven dosta velikom bibliografijom najvažnije literature koja tretira izlaganu problematiku dotičnoga paragrafa ili poglavlja. Na kraju svakog od navedenih dijelova gramatike dan je tekst i analiza pojedinih fragmenata ili rečenica iz stsl. spomenika prema prijedenu gradivu sa prijevozom i rječnikom. Autor vodi računa o kategorijama budućih čitalaca: ono što je namijenjeno studentu-početniku (uvod i osnovna tumačenja u dijelovima gramatike) tiskano je garmondom; partije koje produbljuju i proširuju studij — borgisom; specijalna objašnjenja i bibliografski podaci — petitom. Imajući uz to u vidu i tablice sa paradigmama, priložene uz svaku gramatičku jedinicu, jasno je da se u izlaganju i klasifikaciji građe išlo za maksimalnom preglednošću, pristupnošću i olakšavanju u savladavanju stsl. jezika. Iz praktičkih razloga čitav stsl. materijal (izuzev brojnih paradigma i obrazaca teksta) dat je u latiničkoj transkripciji. Na kraju knjige nalazi se predmetni registar kao i registar riječi i oblika sa spiskom kratica i sadržajem. Kao specijalni dodatak priložene su 4 reprodukcije stsl. spomenika (iz Kijev. listića, Zograf. jev., Sav. knj. i Ostr. jev.).

Reci posvećeni problemu stsl. jezika kao specijalnoj jezičnoj individualnosti, njegovom postanku, stvaralačkim komponentama i osnovnim smjernicama razvitka, predstavljaju, može se reći, najkoncizniju i najtočniju formulaciju onoga što se o tome može smatrati kao utvrđeno u suvremenoj slavistici: »... Stsl. jezik je prvobitno prije svega bio službeni jezik religiozne književnosti, koji je tokom vremena premašio svoju prvobitnu namjenu i postao ne samo crkveni, već i oficijalni i književni jezik kod većine Slavena«. (str. 9) »Po svome porijeklu to je južnoslavenski jezik, iz bugarskomakedonske sfere, koji je najbliži južnomakedonskoj dijalekatskoj oblasti. U njegovu osnovu legao je dakle jedan od bugarsko-makedonskih dijalekata odnosno kulturni jezik slavenskoga stanovništva te oblasti, najvjerojatnije okoline Soluna. Ponikao je i oformio se najprije u atmosferi grčke civilizacije, tj. u oblasti sa izmiješanim slavensko-grčkim življem. To se južnomakedonsko narječje ne može identificirati sa stsl. jezikom. Da bi prvi pisani slavenski jezik odgovorio kako treba svome zadatku i (praktičnoj) upotrebi, morao je sa više aspekata biti sistematski

oblikovan. To oblikovanje postizalo se već samim procesom prevodenja, u kome su prevodioci morali savladavati originale, pisane na visoko razvijenom grčkom (bizantskom) jeziku, i adekvatno ih prevoditi; pri tom je dolazilo do širenja leksičkoga i frazeološkoga fonda date osnove, do definitivnoga oblikovanja, stabilizacije sintaktičkoga sistema, do utvrđivanja sistema oblika i konstrukcija. Sve se, razumije se, odvijalo postepeno, nikako najednom; dalje oblikovanje i usavršavanje stsl. jezika vršilo se u sredinama u kojima je on bio upotrebljavan, a to je prije svega bila Velika Moravska, kojoj je djelo prvih prevodilaca i bilo prvobitno namijenjeno i koja ima u formiranju stsl. jezika nesumnjivo velik udio. Moravska sredina je osobito potpomogla svojom religioznom terminologijom, stvorenom još u predćirilometodsko doba, kao i nekim sredstvima gramatičke konstrukcije. U daljim sredinama prodrli su u stsl. jezik i tamošnji elementi, tako da je s vremenom zadobio u podjednakoj mjeri mješovit karakter, što je u njegovoj daljoj misiji došlo dobro do izražaja. Brzo su nicali i njegove daljnje umjetne forme, koje su unosili pisci i prepisivači rukopisa.« (str. 21).

Gramatičke glave (II—V) zauzimaju centralno mjesto u udžbeniku: »gramatička objašnjenja zasnovana su na izlaganju morfološke građe, a morfologiji su pridodana svugdje gdje je to potrebno i objašnjenja glasovnih pojava i dalje tumačenja o tvorbi vrsta riječi, kao i o njihovoj upotrebi«. Zato je fonetika, koja u drugim udžbenicima obično prethodi gramatici, bačena na kraj knjige. U glavi o deklinaciji, kod tradicionalne podjele imenica na deklinacione tipove na osnovu vokalskih i konsonantskih tema, autor, slijedeći primjer T. Lehr-Spławińskoga, uzima kao principio divisionis nastavak genit. sg., te fiksira 5 osnovnih tipova promjene imenica. Po I-oj promjeni se dekliniraju imenice koje u genit. sg. imaju nastavak *-a* (*o-/jo*-osnove); po II-oj imenice koje u genit. sg. imaju nastavak *-u* (*ŭ*-osnove); po III-oj imenice koje u genit. sg. imaju nastavak *-i* (*ĩ*-osnove); po IV-oj imenice koje u genit. sg. imaju nastavak *-y* ili *-ę* (*a-/ja*- osnove); po V-oj imenice koje u genit. sg. imaju nastavak *-e* (*u-, r-, n-, s-, t*-osnove). Brojne, vanredno pregledne paradigmatske tablice mnogo olakšavaju savladavanje izlaganih oblika. Tumačenja glasovnih promjena, vezana za odgovarajuće gramatičke oblike, jasno upućuju na činjenicu organske međusobne povezanosti glasovnih i morfoloških pojava. Koristan prilog čini i sistematizirani, dosta sažeti pregled sufiksa, vezanih za tvorbu dotičnih imeničkih oblika (isto kao i u poglavlju o pridjevima i participima — str. 84—85). Na taj način se umnogome upotpunjuje gramatički sistem i nadoknađuje u izvjesnoj mjeri odio o tvorbi riječi, koji najčešće nije zastupljen u stsl. gramatikama, izuzev pojedinih, kao npr. gramatike Trubeckoga (Stammbildungslehre) i Vailant-a (Formation des noms), gdje je tvorba riječi izdvojena u posebna poglavlja. Opsežno prikazujući sva odstupanja, međusobne utjecaje i prijelaz imenica iz jedne deklinacije u drugu, razlike u promjeni imenica m. i ž. roda, kao i osnovne podatke o porijeklu tih tipova, autor naglašava značaj razvojno mlađih pojava, kao npr. izjednačavanje pojedinih padeških oblika, kao nom.—acc., genit.—acc. i sl. Ova tendencija razlikovanja živoga od neživoga posebno je došla do izražaja u širenju nastavka *-ovi*, *-evi* u

dat. sg. kod imenica koje označavaju osobu m. r. mjesto starijega nastavka -u. Pored ovoga i drugih faktora u organskom razvitku stsl. jezika zar se ne može pretpostaviti i vjerojatnost izvjesne teritorijalne uvjetovanosti?

Ustaljena podjela zamjenica na osobne i neosobne, sa tzv. mekom i tvrdom paradigmatskom promjenom dopunjena je novim rezultatima vlastitoga istraživanja autora, objavljenih u njegovim ranijim radovima. To se u prvom redu odnosi na utvrđivanje demonstrativnoga značenja kod neosobnih zamjenica *tb*, *sb*, *onb* 3. l. sg. u nominativu, zatim na preciziranje oblika zamjenice *česo-čbto*, *ničesože-ničbsože*; oblici sa -b- su zapadnoslavenska osobitost. Uvjerljivo je izložena i moguća upotreba zamjenice *iže* u slavenskome kao imitacija grčkoga člana. Pokazne zamjenice *tb*, *sb*, *onb* u postpozitivnoj enklitičkoj poziciji iza imenica u stsl. jeziku još nemaju značenje člana: to su demonstrativne zamjenice — *rab^b tb*, *rod^b sb* i sl. Ovdje se to ne dovodi u vezu sa problemom balkanizama, kojih se autor dotiče tek u završnoj glavi o sintaksi uz konstataciju da »počeci pravih sintaksičkih balkanizama mogu se jasnije uočiti tek u posliječirilometodskim tekstovima.« (str. 199 i str. 205 konstrukcija izrične rečenice sa *da* mj. infinitiva).

Kod pridjeva su date cjelovitije koncepcije o funkcionalnoj genezi i prvobitnome značenju slavenskih složenih pridjeva. Iznose se tzv. teorija člana, morfološka teorija, atributivno-predikativna i teorija specifične determinacije. U svjetlosti posljednje teorije tumači se problem složenih pridjeva. Šira upotreba složenih pridjeva u stsl. prijevodima bila je napose izazvana potrebom reguliranja razlike koja je bila prisutna u grčkom predlošku između pridjeva sa članom i bez njega (str. 88). Iscrpno registrirajući sve najrazličitije oblike pojedinih pridjeva, komparativa, participa, zastupljene u pojedinim stsl. tekstovima, J. Kurz pri tome specijalno ne podvlači činjenicu kronološke, a u izvjesnim slučajevima i teritorijalne adnotacije različitih morfoloških tipova, pa i onda kad je riječ o dubletnim oblicima u tekstovima, kao što je to svojedobno uočio, precizirao i uveo u svoju gramatiku Trubeckoj (str. 130—136). Tako npr. svi nekontrahirani oblici pridjeva i participa na -yi, -ii, -aego, -aemu, -uemu i sl. pripadaju najstarijem jezičkome sloju, najvjerojatnije još solunskoj koine, prijelazni asimilirani oblici su nešto mlađi, a izgleda da su prevladavali i u prvim moravskim tekstovima, ali za sve kontrahirane oblike koji prevladavaju u mlađim spomenicima stsl. doba trebalo bi pretpostaviti da su moravske ili češke provenijencije: tako Sav. knj. zna samo za sažete oblike (Poslije istraživanja Vaillant-a i Grivca može se sa velikom sigurnošću prihvatiti da je predložak Sav. knj. bio moravske provenijencije.¹) To naravno ne isključuje pojavu sekundarnih južnoslavenizama, tj. ponovno uvođenje nekontrahiranih i asimiliranih oblika na Balkanu. Sa ovoga gledišta stsl. jezik predstavlja veliku mješavinu nataloženih heterogenih jezičnih slojeva, nekonsekventno uvedeni pri daljem prepisivanju tekstova. Osim općih fonetskih promjena, tipičnih za pojedine slavenske redakcije, sve ostale jezične inovacije,

¹ A. Vaillant, Une homélie de Méthode, RES, t. XXIII, 1947, p. 34—47; F. Grivec, Slovo 2, 1953, str. 49.

osobito u morfološkom i sintaksičkom sistemu, nastale su kao rezultat sporadičkih i individualnih akcija pojedinih pisara i prepisivača. Da se bugarsko-makedonska redakcija nije rodila kao rezultat neke sistematski i svjesno organizirane akcije, najbolje svjedoči veliko šarenilo najrazličitijih pravopisnih varijanata u južnoslavenskim prijepisima stsl. tekstova. Pri tome prvenstvenu pažnju raslužuje problem moravskoga sloja, koji je odrazio jedan jezični i pravopisni sistem, formiran sistematskim radom prve ćirilometodske ekipe prevodilaca. Mislim da bi pri izlaganju stsl. materijala trebalo težiti za što većim diferenciranjem pojedinih jezičnih slojeva, makar i krnjih dijelova jezičnih sistema, u čemu je prve korake učinio Trubeckoj.

Poslije općih pojmova o glagolskim kategorijama, pisac daje klasičnu klasifikaciju glagolskih oblika prema prezentnoj (Leskien) i prema infinitivnoj osnovi (Dobrovský), te stoga i svoja tumačenja o glagolu dijeli u dvije posebne glave. Glava IV obuhvata oblike prez. osnove, a glava V oblike inf. osnove. Uzimajući kao osnovnu Leskienovu podjelu glagola na četiri prez. vrste, autor provodi dalju klasifikaciju po kriteriju čuvanja ili opuštanja tematskoga vokala iz infinitiva u oblicima prezenta, te dijeli svaku od četiri prez. vrste još na podvrstu A i B. U okvirima ove klasifikacije dat je detaljan i iscrpan pregled glagola sa korjenskim alternacijama u prezentu i infinitivu, porijeklo i dalji razvoj prez. nastavaka, sintaksička upotreba prez., te najzad pregled prez. nastavaka u suvremenim slavenskim jezicima. — Ne znam da li je opravdan naziv »nepravilni prezent« (str. 117); u stvari nijedan od navedenih oblika prezenta nije nepravilan: to bi bili samo oblici iz heterogenih promjena (glagol. vrsta) kod nekih glagola, kao »hotěti«, »iměti«, tj. jedni su oblici zadržali prvobitnu promjenu, a drugi oblici istih glagola su se pod utjecajem asimilativnih snaga počeli upotrebljavati prema oblicima druge konjugacije, koja je, prema tome, morala biti produktivnija, dok neki od njih, kao »metati«, »iskati« i sl. nisu potpuno prešli iz I u III prez. vrstu. Svakako treba se složiti sa autorom da su oblici tipa *ište*, *mešte* i sl. mlađi, a možda bi se pri tome mogla pretpostaviti ne samo vremenska, već i njihova različita teritorijalna pripadnost (ispr. Io V, 20: Pokažetъ Zogr. pokazaatъ Mar. pokazaetъ As).

Tvorbu participa J. Kurz opravdano daje u sklopu glagolskoga sustava. Kao novo dolazi izlaganje o specijalnome nazalu sa repićem (Ⲭ) u Zogr. i Mar., na što je skrenuo pažnju već Grunskij (K Zografskomu evangeliju, Sborn. ORJS AN LXXXIII, № 3, 1907) a tome problemu je sam autor posvetio nekoliko svojih radova.

Slijedeće poglavlje (V) obuhvaća aorist, njegovo porijeklo i upotrebu uz iscrpno i precizno navođenje posvjedočenih pojedinačnih oblika asigmatskoga i sigmatskoga kraćega aorista, koji su sačuvani kao relikti starijega razdoblja samo u najstarijim tekstovima; oblici na -ohъ već prevladavaju u Sav., Zogr. i Supr. — Na isti način je obrađen i imperfekt, kod kojega se također javljaju novi oblici u Sav. (isključivo sa aorisnim nastavkom -ste, -sta, -ste) i Supr. Neki od tih oblika mogli su nastati i prema prez. osnovi. Međutim, mnogo su još interesantniji, istina sporadički, pri-

mjeri imperfekta IV gl. vrste, načinjeni bez palatalizacije korjenskoga konsonanta, kao *hoděahq*, ne *raděahq*, a koji su već brojniji u spomenicima pojedinih crkvenoslavenskih redakcija (ispr. J. Vrana, Vukanovo evanđelje, Bgd., 1967, str. 57), a imaju svoju analogiju u staročeškom (str. 148—9, gdje je navedena opširna literatura o predmetu).

Mnogo je pažnje posvećeno glagolskome vidu, kako u vezi sa genetičkom podjelom glagola na primarne i sekundarne, tako i sa ulogom vida kod upotrebe pojedinih glagolskih oblika, s posebnim obzirom na noviju literaturu (u prvom redu sintetičku studiju A. Dostála, *Studie o vidovém systému v staroslověnině*, Praha 1954). Pri izučavanju kategorije vida mora se imati u vidu da su se slavenski prevodioci uglavnom pridržavali grčkih originala. Stoga se kao kriterij za određivanje vida u stsl. jeziku mora uzeti kombinacija nekoliko kriterija (interpretacija dokumenata, odgovor na tzv. pitanja vida, upoređenje sa grčkim tekstom itd.)² Poslije razmatranja osnovnih momenata morfološke strane glagolskoga vida (str. 102), J. Kurz se posebno zaustavlja na glagolskim oblicima koji obično nemaju vidskih korelacija. Tako odnos imperfekta i aorista u stsl. jeziku nije bio zasnovan na vidu, već je bio čisto sintaksički. Vid nije igrao bitnu ulogu ni kod participa akt. prez. i pret.; prezentski se tvorilo, iako rjeđe, i od svršenih glagola, a preteritalni je mogao biti i od nesvršenih glagola; vršili su funkciju adjektiva i supstantiva. Isto tako, kako je pokazao B. Havránek (*Genera verbi II*, 99): »part. perf. pass. u stsl. se ne uključuje u sistem glagolskoga vida; njegovo značenje odgovara prije svega perfektivnome sistemu i najbolje se može shvatiti kao rezultativno značenje«; često ima vrijednost adjektiva. — U pogledu perfekta pisac se priklanja mišljenju da je on prvobitno imao rezultativno značenje, te je prema tome izražavao posljedicu u sadašnjosti neke radnje obavljene u prošlosti, a tek kada je oslabilo ovo njegovo prvobitno značenje, perfekt je počeo zamjenjivati prosta preteritalna vremena, u prvom redu aorist u 2. i 3.1. sg. — Na kraju dat je jedan sintetički pregled glagol. oblika koji su postali produktivniji u mlađim spomenicima te potiskuju neke starije oblike, tako npr. stari oblici kondicionala zamjenjuju se aorisnim, part. akt. pret. tipa *hvalь* zamjenjuju se sa *hvalivь*, aorisni nastavci prodiru u imperfekt, javljaju se mlađi oblici imperfekta tipa *hoděahь*, imperativ tipa *pokažěte* i sl. Morfološki oblici se počinju jače potčinjavati kategoriji vida, koja se sve više razvija (str. 174).

Za razliku od dosadašnjih gramatika dosta je pažnje posvećeno nepromjenljivim riječima. Adverbi su sistematski i pregledno izloženi prema nekadašnjim padežima od kojih su postali, prema zamjeničkim osnovama čistim, ili uz dodavanje sufiksa. Prijedlozima i prefiksima se isto tako daje više mjesta, te se osim iscrpnoga pregleda po abecednome poretku govori o njihovoj padeškoj upotrebi, uz navođenje dosta opširne stručne literature. Pregledno se izlaže i o veznicima, partikulama i uzvicima, koji se obično uzgred spominju, a često i izostavljaju, a oni predstavljaju jedno od dosta teških i za sintaksu vrlo važnih poglavlja.

² A. Dostál, *Studie o vidovém systému...*, str. 51 i 625.

Sintaksa je oblast koja je u suvremenoj lingvistici možda najviše proučavana, te je u sklopu te orijentacije otpočeto i sistematsko proučavanje stsl. sintakse, što je u posljednje doba dalo čitav niz studija. U svjetlosti tih proučavanja J. Kurz prikazuje stsl. sintaksu kao kompleksnu problematiku, koja se razlikuje od sintakse drugih slavenskih jezika upravo zato što je stsl. jezik od samoga svoga formiranja pa nadalje bio isključivo pismeni i književni jezik koji je stajao pod utjecajem grčkih originala. Stsl. jezički model bio je načinjen prema stalnome gledanju na grčke gramatičke i rečeničke konstrukcije. Stoga pri studiju stsl. sintakse treba pored čisto lingvističke, upotrijebiti uporedno-slavističku metodu da bi se izdvojila slavenska jezička sredstva od tuđih, često umjetnih, naslijeđenih imitacijom ili direktnim preuzimanjem. Međutim i slavenski je jezik raspolagao domaćim sintaksičkim mogućnostima, koje su prvi slavenski tvorci i prevodioci stvaralački i vješto iskoristili dostižući u svojim prijevodima čak stilske nijanse. Ipak, pri izboru nekoliko slavenskih sintaksičkih sredstava, imala je često prednost ona konstrukcija koja je dostizala pod utjecajem grč. originala najveću frekvenciju; utjecaj je bio ponekad tako jak da su pojedine konstrukcije zadobivale i novo značenje. Međutim, slijepo i ropsko prevođenje sa grčkoga prodire u slavenske tekstove tek u prijepisima i docnijim prijevodima. Zahvaljujući svojoj izvornoj zavisnosti od grčke gramatike pri prevođenju ogromne grčke književnosti na slavenski jezik, ovaj je odmah adaptirao čitavo bogatstvo visoko razvijene grčke sintakse sa svima suptilnim nijansama hipotakse u zavisnim rečenicama. Stoga je u tom pogledu stsl. jezik kao književna norma morao biti mnogo napredniji nego jezik pismenosti u kasnijim narodnim redakcijama slav. jezika. — U odnosu na formiranje stsl. sintakse u moravskom razdoblju autor podvlači i značaj latinskoga utjecaja koji je došao do jačega izražaja u prijevodu psaltira (str. 198—199).

Poslije ovoga uvodnoga dijela slijede izabrana poglavlja iz sintakse: opis i klasifikacija nezavisnih i zavisnih rečenica, sintaksa padeža i participske konstrukcije. Svako poglavlje snabdjeveno je opširnom literaturom. Čini nam se da bi trebalo ovo poglavlje kompletirati još kratkim pregledom redoslijeda riječi u stsl. jeziku, koji je također imao svoje interesantne zakonitosti, a koji bi umnogome olakšao studentima prevođenje i praktično upoznavanje stsl. tekstova.

U istoj glavi sa sintaksom (VI) obrađen je i glasovni sistem, u kojemu su osnovne promjene, kao što je već rečeno, obrađene ili su notirane u prethodnim glavama u vezi sa gramatičkim oblicima. Mišljenja sam da je autor ovdje neopravdano ostavio po strani niz problema kojima je u posljednje vrijeme posvećeno prilično pažnje. Kao opću primjedbu, moglo bi se reći, da poslije Durnovo-a, a osobito Trubeckoga, čiji je sistem danas već razrađen i dopunjen mnogo širom izvornom građom (ispr. radove F. V. Mareša i V. Tkadlčika i dr.), ne mogu se uopće svi podaci stsl. spomenika o glasovnim pojavama promatrati kao elementi jednoga jedinstvenoga sistema, makar i u okviru jednoga univerzitetskoga

udžbenika. Danas se već zna i dosta je precizirano da u sustavu prvobitne glagoljice nisu postojala slova θ , lat. labiodentalno ϕ , tzv. treće glagoljsko \mathfrak{X} , samostalni nazalni znak ϵ , kao što moravska glagoljica ne poznaje ψ , \mathfrak{M} (koje se čuva kao brojna vrijednost, ili se upotrebljava u grč. riječima kao homofon sa g^{\wedge}),³ \mathfrak{K} (h paukasto)⁴ i sl. (ispr. tabl. na str. 22—23). Moramo reći da je i čitav niz važnih pitanja fonološke interpretacije zapostavljen, kao npr. dvojna grafijska realizacija tzv. reduciranih *I* i *Y*, pitanje fonološke dvojnosti, predočene grafijski s pomoću digrama *r*, *l* + \mathfrak{B} , \mathfrak{B} ; pitanje nazala i njihova grafijskoga predstavljanja u vidu digrama u prvobitnoj glagoljici, a osobito problem poluglasnika i njihove defonologizacije, posvjedočene u posliječirilometodskim spomenicima, kao i posljedice koje je ovaj proces prouzrokovao u jezičnom sistemu stsl. jezika, pitanje tzv. »sekundarnih jerova« i sl. Ni dubleti sa protetskim *j* i bez njega (npr. *aviti-javiti*, *utro-jutro* i sl.), kao i sam problem foneme *j* u stsl. nije dovoljno osvijetljen. Ova posljednja pitanja, od kojih mnoga još predstavljaju predmet nezavršene naučne diskusije, razumije se, u mnogo većoj mjeri su važna i zanimljiva za specijaliste nego li za studente kojima je prvenstveno udžbenik namijenjen. Ipak, s obzirom da je J. Kurz jedan od prvih specijalista paleoslavenistike danas, koji je čitav svoj život posvetio stsl. problematici, smijemo očekivati da u njegovoj knjizi nađemo, ako ne preciznije odgovore, ono bar postavljanje ove problematike, koja je u posljednjim jubilarnim proslavama slavenskih apostola dobila dublje objašnjenje, šire koncepcije i razradu.

Međutim, čini nam se, da je i u filološkome dijelu o glasovnome sastavu i broju slova prvobitnoga glagoljskoga pisma vrlo malo rečeno. Ne bih se mogla složiti sa konstatacijom da je »razlikovanje *I*, \mathfrak{L} , \mathfrak{H} bilo više manje grafijske prirode« (str. 26), osobito poslije rada V. Tkadlčika (Trojí hlaholské i v Kyjevských listech, *Slavia* XXV, 200—216). Iako je to već ustaljena dugogodišnja praksa svih izdanja stsl. spomenika, koja se koristi i u udžbenicima, ipak zbog pravilne interpretacije tri glagoljska slova znaka za *i*, skrećemo pažnju na Jagićevu nepravilnu transliteraciju: $\mathfrak{V} = I$, $\mathfrak{X} = L$, $\mathfrak{B} = H$, na koju su ukazali: R. Abicht, *Das Alphabet Chrabrs*, *ASPh* 31, 1910, 214; V. F. Mareš, *Slavia* XXVI, 409; J. Vrana, *Glagoljski grafemi* $\mathfrak{V} - \mathfrak{B}$, $\mathfrak{V}\mathfrak{V} - \mathfrak{B}\mathfrak{B}$ i njihova ćirilaska transkripcija, *Slavia* XXXIII, 1964, 171—181; P. Vyskočil, *Cyrilska transkripcija trojih hlaholskeho i*, *Slavia* XXXVIII, 1969, 591—596.

O brojnoj vrijednosti glagoljskih i ćirilskih slova je uzgred spomenuto, tisućice su uopće ispuštene. Nisu dovoljno podvučene razlike i sličnosti glagoljskih i ćirilskih slova, pogotovo ako se ima u vidu da je ćirilica sistematizirana prema glagoljskoj abecedi, odnosno da je u neku

³ O problemu **tj* i **dj* u stsl. jeziku napisano je mnogo, isp. V. Tkadlčík, *Dvě reformy hlaholského písemnictví*, *Slavia* XXXII, 340—366, sa opširnou literaturom.

⁴ v. V. Tkadlčík, *Dvojí ch v hlaholici*, *Slavia* XXXIII, 182—193, sa cjelokupnom literaturom problematike.

ruku transliteracija glagoljice. Šteta je što pored Pariškoga abecedarija, u kojemu su sačuvani nazivi slavenskih slova (str. 23), nije spomenut barem još i Münch. abecedarij, kao stariji (iz druge pol. XI ili iz poč. XII v.) i važan izvor za rekonstrukciju glagoljske abecede naporedo sa Traktatom črnorisca Hrabra i akrostišnim molitvama.

Na str. 11 navedene su postojeće pretpostavke o pismu koje je Konstantin mogao upoznati u hazarskoj misiji, dok se ništa manje važnome pitanju — o genezi glagoljice — posvećuje relativno mnogo manje pažnje. Autor stoji na starom gledištu Taylora i Jagića da je glagoljica najvjerojatnije stilizovana grč. minuskula, koja je posudila neka slova za slav. glasove iz orijentalnih azbuka (str. 27). Međutim, pošto je to samo jedna od iznesenih pretpostavki, trebalo je navesti bar i neke druge hipoteze koje nisu ništa manje vjerojatne (npr. Trubeckoga da je glagoljica doista samostalni izum Ćirila (str. 34), interesantan je i pokušaj Černohvostova da je glagoljsko pismo stvoreno na kombinatorici kršćanskih simbola križa, trokuta i kruga; ili hipoteza Granstremove koja ukazuje na vezu glagoljice i grč. kriptografije i tahigrafije).

Isto tako uz mišljenje o nepostojanju sigurnih znakova za akcente u Kijevskim l., trebalo je navesti i suprotno gledište koje zastupaju Grunskij, Vondrák, Jagić, Kuljbakin, Jakobson, Trager, Trubeckoj, Weingart, Pešikan i dr. da postoje prozodijski znaci u Kijevskim l. (str. 184).

Mišljenja sam da je u dijelu posvećenome stsl. spomenicima svakako trebalo više pažnje udijeliti epigrafskim spomenicima, broj kojih se u posljednje vrijeme vanredno obogatio nizom novih otkrića od ogromne važnosti, koji po svojoj starosti znatno nadmašuje sačuvane rukopise književnih djela. To su pojedini datirani natpisi u Preslavu (nije citirano izd. Iv. Goševa), Dobrudžanski natpis 943. god., Bitoljska ploča 1017. god., natpis monaha Ananije iz sred. X v., Novgorodski i kijevski grafiti, pa i potpuno nova kategorija mnogobrojnih pisanih spomenika živoga jezika u zapisima na brezovom liku. Opravdano se ističe ogromni značaj ovih spomenika zbog njihove teritorijalne lokaliziranosti i kronološke određenosti (ispr. V. Štefanić u Slovu 18—19). Opravdano se ističe ogromni značaj ovih spomenika kao građe za izučavanje činjenica živih jezika one epohe, kao i za preciznije datiranje različitih momenata jezične historije u razvoju stsl. jezika, kao npr. za evoluciju poluglasova na južnoslavenskome terenu.

Navešćemo samo neke dopune u literaturi uz izdanje spomenika: Freisinger Denkmäler u izd. *Dr. Dr. Rudolf Trofenik*, München 1968; *V. S. Golyšenko, V. E. Dubrovina*, Sinajskij paterik, Moskva 1967. Skrećemo pažnju i na pergamentni odlomak posnoga trioda, koji bi prema njegovome pronalazaču i izdavaču *Hr. Kodovu* bio sa kraja XI ili poč. XII v. (Fragment ot starobŭlgarski rŭkopis s glagoličeska pripiska u zb. »Kliment Ohridski 916—1966«, Sofija 1966, 121—131 sa dva fotosnimka.)

Primjedbe, iznesene na kraju ovoga prikaza, nikako ne mogu umanjiti vrijednost Gramatike J. Kurza, koja predstavlja odličan udžbenik za izgrađivanje filoloških kadrova, i to kod svih slavenskih naroda, jer

je po svome karakteru pristupačna svima nacionalnim filologijama. Čuli smo da se u Jugoslaviji već priprema izdanje prijevoda ovoga udžbenika stsl. jezika. Vjerujemo da će ono naići na puno priznanje stručnjaka i da će biti dragocjen priručnik za naše studente slaviste, zauzevši dostojno mjesto pored ranijih gramatika S. Kuljbakina i J. Hamma.

Olga Nedeljković

РАДМИЛА УГРИНОВА - СКАЛОВСКА, Старословенски јазик, граматика, текстови, речник кон граматиката и текстовите, Универзитет »Кирил и Методиј« - Скопје 1970. Стр. 138.

Во наставата по старословенски јазик на скопскиот Филозофски факултет одамна се чувствуваше потребата од еден учебник. Конечно таков учебник излезе од печат во издание на Универзитетот »Кирил и Методиј« - Скопје. Автор е Д-р Радмила Угринова-Скаловска, професор по старословенски јазик на Филозофскиот факултет во Скопје, а рецензенти се акад. проф. Блаже Конески и проф. Крум Тошев. Учебникот е резултат на десетгодишниот наставен опит на авторот.

Во предговорот Угринова нагласува дека книгава »... претставува привремен учебник по старословенски јазик. Наменет им е на студентите... и е пригоден кон предвидената програма за тој предмет...«. Целта на овој учебник »... е да го олесни воведувањето на студентите во историското и синхроничното изучување на одделните словенски јазици и општо во славистичките студии.« Угринова смета дека проучувањето на старословенскиот јазик е многу битно, поради тоа што тој помага да се објаснат или подобро да се сфатат многу појави во современите словенски јазици (се разбира, за македонските студенти, првенствено во македонскиот современ литературен јазик и дијалектите). Имено, како што е познато, старословенскиот јазик е конкретна појдовна точка во компаративното проучување на словенските јазици.

Овој учебник главно ја содржи целокупната материја за познавањето на старословенскиот јазик. Само »... некои партии од фонологијата, па и од морфологијата (на пример за границата на слогот или зборообразувањето) не се опфатени во овој учебник, затоа што се сметаше дека тие ќе можат да се усвојат без тешкотии при изучувањето на другите словенски јазици со нивните специфики. Други партии се сведени на минимален обем од истите причини« (од предговорот).

Уште од насловот на книгата се гледа нејзината содржина. Таа е поделена на три дела: Граматика (1—89), Текстови (91—113) и Речник кон граматиката и текстовите (115—138). Најзначаен и